

УДК 342.9; 347.994.2;347.996

Мороз Оксана Богданівна –

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри

адміністративного права та адміністративного процесу

Львівського державного університету внутрішніх справ

Oksana B. Moroz –

candidate of juridical sciences, associate professor,

assistant professor of the department of administrative law and administrative procedure,

Lviv State University of Internal Affairs

(26 Horodotska Street, Lviv, 79000, Ukraine)

Нікітін Анатолій Анатолійович –

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри

адміністративного права та адміністративного процесу

Львівського державного університету внутрішніх справ

Anatolii A. Nikitin –

candidate of juridical sciences,

assistant professor of administrative law and administrative procedure,

Lviv State University of Internal Affairs

(26 Horodotska Street, Lviv, 79000, Ukraine)

Загальна характеристика заходів процесуального примусу, які застосовуються в адміністративному судочинстві України

Стаття присвячена особливостям реалізації заходів процесуального примусу, передбачених Кодексом адміністративного судочинства. Заходи процесуального примусу - це процесуальні дії, що здійснюються судом у випадках, визначених процесуальним законом, щоб заохотити відповідних осіб дотримуватися встановлених судом правил, сумлінного виконання процесуальних обов'язків, заборони зловживання правами та запобігання незаконним протиправним діям під час здійснення судочинства. Заходи процесуального примусу поширюються лише на осіб, які порушили порядок, встановлений в суді під час адміністративної справи (порушення порядку може виражатися в недоречних образах, неповазі до суду, недотриманні вимог головуючого, поданні документів через судового розпорядника тощо), а також осіб, які перешкоджають здійсненню адміністративних процедур під час адміністративного судочинства.

Ключові слова: *Кодекс адміністративного судочинства України, заходи примусу, попередження, захист прав, учасники процесу.*

Статья посвящена особенностям реализации мер процессуального принуждения, предусмотренных Кодексом административного судопроизводства. Меры процессуального принуждения - это процессуальные действия, совершаемые судом в случаях, определенных процессуальным законом, чтобы поощрить соответствующих лиц соблюдать установленные судом правил, добросовестного выполнения процессуальных обязанностей, запрета злоупотребления правами и предотвращения незаконных противоправных действий во время осуществления судопроизводства. Меры процессуального принуждения распространяются только на лиц, нарушивших порядок, установленный в суде во время административного дела (нарушение порядка может выражаться в неуместных образах, неуважении к суду, несоблюдении требований председательствующего, представлении документов через судебного

распорядителя и т.д.), а также лиц, препятствующих осуществлению административных процедур при административного судопроизводства.

Ключевые слова: Кодекс административного судопроизводства Украины, меры принуждения, предупреждение, защита прав, участники процесса.

O.V. Moroz, A.A. Nikitin General Characteristics of the Measures of Procedural Compulsion Used in the Administrative Proceedings of Ukraine

The article is devoted to the peculiarities of the implementation of measures of procedural compulsion provided by the Code of Administrative Proceedings. Measures of procedural compulsion are procedural actions taken by the court in cases specified by procedural law to encourage the persons concerned to comply with the rules established by the court, conscientious performance of procedural duties, prohibition of abuse of rights and prevention of illegal acts during the proceedings. Compulsive measures apply only to persons who violated the order established in the court during an administrative case (violation of the order may be expressed in inappropriate insults, contempt of court, failure to comply with the requirements of the presiding judge, submission of documents through a court administrator, etc.), as well as persons who obstruct implementation of administrative procedures during administrative proceedings. Measures of procedural coercion are procedural actions taken by the court in order to induce the relevant persons to comply with the rules established by the court, conscientious performance of procedural duties, termination of abuse of rights and prevention of illegal obstacles to the administration of justice. The application of measures of procedural compulsion is possible by courts of all parts of the judicial system, but is excluded during the court hearing. Measures of procedural compulsion should be distinguished from measures to ensure proceedings in cases of administrative offenses. Signs of measures of procedural compulsion are the following: formality, authoritarian nature, non-property character influence, compulsive character, simplicity, efficiency, economy, procedural mode of application, legal nature.

Measures of procedural compulsion should be distinguished from measures to ensure proceedings in cases of administrative offenses measures of procedural compulsion provided for in the Criminal Procedure Code of Ukraine.

Keywords: Code of Administrative Proceedings of Ukraine, compulsive measures, prevention, protection of rights, participants of the procedure.

Постановка проблеми. Проблемні питання, які стосуються аналізу та вдосконалення адміністративно-процесуальних правовідносин, які підлягають нормативно-правовому регулюванню нормами адміністративно-процесуального права, на сьогоднішній день розвитку нашої держави є вагомими та актуальними. При цьому слід констатувати, що на шляху побудови сучасної моделі адміністративної юстиції у відповідності до швидких процесів реформ, що зачіпають судову владу, а також посилення якості судового захисту прав, свобод та інтересів людини вимагає ефективного адміністративного та процесуального законодавства, яке дозволить здійснити якісний механізм здійснення правосуддя [7, с. 143].

Відповідно до вимог, які закріплені у ст. 130 Конституції України держава зобов'язана забезпечити належні умови для функціонування та діяльності суддів [7, с. 143]. У Главі 9 Розділу I Кодексу адміністративного судочинства України

(далі – КАСУ) визначено підстави і порядок застосування заходів процесуального примусу [3].

О. В. Кузьменко та О. Н. Панченко зауважують, що «процедура розгляду справ в адміністративних судах вимагає чіткого виконання правил адміністративного процесу від всіх його учасників. Для забезпечення ефективності діяльності суду від учасників процесу вимагається певний рівень правової поведінки, відповідна культура юридичної практики та професійно-правова культура з боку суддів та інших учасників адміністративного процесу. Дотримання правил поведінки у судовому засіданні досягається завдяки заходам процесуального примусу» [6].

Процедура розгляду справ в адміністративних судах вимагає чіткого дотримання правил адміністративного процесу всіма його суб'єктами. Щоб забезпечити ефективність судової діяльності учасники процесу повинні дотримуватися певного рівня правового поведінки, відповідної культури поведінки та професійно-

правової культури з боку суддів та інших учасників адміністративного процесу [1, с. 535].

Варто зауважити, що суд не має власного механізму виконання та здійснення безпосереднього фізичного впливу на учасників процесу, він все ще уповноважений вживати заходів щодо захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у галузі публічного права, як одне із завдань які ставляться перед адміністративним судочинством. Дотримання правил поведінки в судовому засіданні досягається завдяки заходам процесуального примусу [2, с. 54].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання адміністративного судочинства в Україні є актуальними, тому проблемам цього виду юридичного процесу присвятили роботи такі вчені як: Н.О. Армаш, А.В. Басова, В.М. Бевзенко, В.І. Бутенко, О.Г. Братель, О.В. Рожнова, С.В. Ківалов, А.Т. Комзюк, О.В. Кузьменко, Р.О. Куйбіда, Т.О. Коломоєць, Р.С. Мельник та інші.

Мета статті – проаналізувати та охарактеризувати поняття та механізм застосування заходів процесуального примусу під час розгляду та вирішення публічно-правових спорів та їх наслідків для учасників судового процесу.

Виклад основного матеріалу. Ефективним механізмом боротьби з неправомірними діями учасників адміністративного судочинства, можна назвати і також важливим інструментом забезпечення якісного здійснення правосуддя є застосування примусових заходів в адміністративному судочинстві.

І саме тому, в окремій Главі 9 КАС України (ст. ст. 144–149) закріплено адміністративно-процесуальні норми, які визначають заходи процесуального примусу, їх види, підстави, умови та особливості порядку застосування. Хочемо наголосити, що вичерпний перелік заходів процесуального примусу поповнився новою процесуальною дією примусового характеру – штрафом, про що свідчать нормативні приписи ч. 1 ст. 145, 149 КАС України. Що стосується інших заходів процесуального примусу (попередження, видалення із залу судового засідання, тимчасового вилучення доказів для дослідження судом, приводу), то нормотворець, як і у попередній редакції КАС України, прописав їх окремими ст. ст. 146–148 КАС України [7, с. 144].

Порушення правил встановлених в адміністративному суді або перешкоджання здійсненню

судочинства тягне застосування заходів процесуального примусу, якими є:

- 1) попередження;
- 2) видалення із залу судового засідання;
- 3) тимчасове вилучення доказів для дослідження судом;
- 4) привід;
- 5) штраф (ч. 1 ст. 145 КАС України).

Заходами процесуального примусу є процесуальні дії, що вчиняються судом з метою спонукання відповідних осіб до виконання встановлених в суді правил, добросовісного виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства [3].

Заходи процесуального примусу застосовуються судом, як правило, негайно після вчинення порушення [3].

Слід зазначити, що застосування до особи примусових заходів не звільняє її від виконання процесуальних обов'язків. Це важливе положення процесуального закону, оскільки воно вимагає від сторін відновити належне дотримання правил поведінки в суді та здійснення обов'язків щодо адміністративного процесу.

Водночас теоретики права пропонують розглядати процесуальні заходи як форму процесуальної відповідальності учасників процесу за невиконання процесуальних обов'язків.

Існує також думка, що заходи процесуального примусу є реакцією суду на ті правопорушення, які були допущені учасниками судового розгляду або іншими особами, які були присутні у залі судового засідання, і які втручаються у подальше провадження. Тому їх реалізація є виключним правом суду.

Водночас слід зазначити, що застосування примусу визнається правомірним, якщо є факт протиправної поведінки особи і неможливо в цій ситуації запобігти цьому будь-яким іншим способом [11, с. 661]. Суб'єкт примусових заходів зобов'язаний враховувати конкретні обставини, час, місце, умови та специфіку ситуації [12, с. 68]. Протиправна поведінка в судовому процесі виявляється у виконанні умисних дій, внаслідок яких провадження взагалі не може відбуватися або є досить складним. Це можуть бути хуліганські дії в залі суду, образа головуючого або інших учасників адміністративного процесу, пошкодження обладнання та меблів, пошкодження електричних мереж суду, неправдиві повідомлення про

вибухові речовини або токсичні речовини в залі суду, недотримання санітарних та протиепідемічних умов та інше [10, с. 82].

Автори науково-практичного коментаря до КАС України наділяють заходи процесуального примусу ретроспективним, превентивним та виховним характером [8, с. 792]. Зі свого боку А.Т. Комзюк, В.М. Бевзенко та Р.С. Мельник вказують на потрійну мету застосування процесуального примусу в адміністративному процесі: 1) охорона процесуальних правовідносин під час розгляду і вирішення публічно-правового спору; 2) припинення порушень встановлених правил поведінки у залі судового засідання; 3) забезпечення встановленого порядку розгляду та вирішення публічно-правового спору та постановлення законного, обґрунтованого та повного рішення у справі [9, с. 224]. Безсумнівно, застосування заходів процесуального примусу має неабияке значення, оскільки надає головному у справі від адміністративного суду реальні інструменти для впливу на осіб, які порушують встановлені в суді правила, тим самим створюють перешкоди для здійснення належного судочинства [7, с. 144].

Ознаками заходів процесуального примусу є: офіційність, владний характер, немайновий характер впливу, примусовий характер, спрощеність, оперативність, економічність процесуального режиму застосування, правовий характер.

Застосування заходів процесуального примусу можливе судами всіх ланок судової системи, однак виключно під час судового засідання. Заходи процесуального примусу слід відрізняти від заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення (гл. 20 КУпАП) та заходів процесуального примусу, передбачених Кримінально-процесуальним кодексом України (гл. 13; гл. 33, розд. 5)[1, с. 536].

Так, заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення застосовуються для припинення адміністративних правопорушень, коли вичерпано інші заходи впливу, встановлення особи, складання протоколу про адміністративне правопорушення в разі неможливості складання його на місці вчинення правопорушення, якщо складання протоколу є обов'язковим, забезпечення своєчасного і правильного розгляду справ та виконання постанов у справах про адміністративні правопорушення

допускаються адміністративне затримання особи, особистий огляд, огляд речей і вилучення речей та документів.

Заходи процесуального примусу, передбачені Кримінально-процесуальним кодексом України - це, насамперед, запобіжні заходи, що застосовуються до підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого з метою протистояння їхнім спробам ухилитися від дізнання, слідства або суду, перешкодити встановленню істини у кримінальній справі або продовжити злочинну діяльність, а також для забезпечення виконання процесуальних рішень.

Суд застосовує заходи процесуального примусу негайно після вчинення особою порушення шляхом постановлення відповідної ухвали, яка заноситься до журналу судового засідання. Така ухвала не впливає на рух справи, а тому не може бути оскаржена в апеляційному порядку окремо від рішення суду. Проте зацікавлені особи можуть оскаржити цю ухвалу разом із рішенням відповідного суду.

До участі в адміністративному процесі головуючим у судовому засіданні може залучатися судовий розпорядник, який у разі винесення судом ухвали про застосування заходів процесуального примусу (видалення із зали судового засідання учасників судового процесу, інших осіб, які порушують порядок) забезпечує виконання такого рішення[3].

До однієї особи не може бути застосовано кілька заходів процесуального примусу за одне й те саме порушення. Застосування до особи заходів процесуального примусу не звільняє її від виконання обов'язків, які встановлені Кодексом адміністративного судочинства України[3].

Вичерпний перелік заходів процесуального примусу, що можуть застосовуватися судом до осіб, які порушують у суді встановлені правила або перешкоджають здійсненню адміністративного судочинства, представлений у КАС України. Розширити цей перелік може тільки законодавець[1, с. 537].

Умовно зазначені заходи процесуального примусу можна класифікувати на дві групи: 1) застосовуються до осіб у залі судового засідання (попередження тавиділення із залу); 2) застосовуються до осіб за межами суду (тимчасове вилучення доказів для дослідження судом, привід, штрафи).

Застосування заходів процесуального примусу до порушників правил судочинства не звільняє особу від виконання обов'язків, передбачених законом.

Застосування заходів процесуального примусу до учасника справи не виключає можливості застосування до нього заходів адміністративної відповідальності (наприклад, за прояв неповаги суду). Відповідно, існує адміністративна та процесуальна відповідальність учасників справи, що означає розмежування різних процедур застосування заходів впливу до порушників правил розгляду справи у суді.

В адміністративному судочинстві України визначено такі види заходів процесуального примусу та особливості їх застосування [3]:

- 1) попередження;
- 2) видалення із залу судового засідання;
- 3) тимчасове вилучення доказів для дослідження судом;
- 4) привід;
- 5) штраф.

Попередження і видалення із залу судового засідання. До учасників судового процесу та інших осіб, присутніх у судовому засіданні, за порушення порядку під час судового засідання або невиконання ними розпоряджень судді (головуючого судді) застосовується попередження, а в разі повторного вчинення таких дій - видалення із залу судового засідання.

У разі повторного вчинення перекладачем, спеціалістом дій, визначених у частині першій цієї статті, суд оголошує перерву і надає час для заміни перекладача, спеціаліста [3].

Тимчасове вилучення доказів для дослідження судом. У разі неподання без поважних причин письмових, речових чи електронних доказів, що витребувані судом, або неповідомлення причин їх неподання суд може постановити ухвалу про тимчасове вилучення цих доказів державним виконавцем для дослідження судом [3].

Ухвалі про тимчасове вилучення доказів для дослідження судом зазначаються:

- 1) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) особи, в якій знаходиться доказ, його місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), поштові індекси, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному

реєстрі підприємств і організацій України, номери засобів зв'язку, адреса електронної пошти або офіційна електронна адреса, за наявності;

2) назва або опис письмового, речового чи електронного доказу;

3) підстави проведення його тимчасового вилучення;

4) кому доручається вилучення.

Ухвала про тимчасове вилучення доказів для дослідження судом є виконавчим документом, підлягає негайному виконанню та має відповідати вимогам до виконавчого документа, встановленим законом [3].

Привід. До належно викликаних особи, особисту участь якої визнано судом обов'язковою, свідка, які без поважних причин не прибули у судове засідання або не повідомили причини неприбуття, може бути застосовано привід до суду через органи Національної поліції України з відшкодуванням у дохід держави витрат на його здійснення [3].

Привід до суду не застосовується до малолітніх та неповнолітніх осіб, вагітних жінок, осіб з інвалідністю першої і другої груп, жінок, які доглядають дітей віком до шести років або дітей з інвалідністю, а також осіб, які згідно із цим Кодексом не можуть бути допитані як свідки. Про привід суд постановляє ухвалу, в якій зазначає ім'я фізичної особи, яка підлягає приводу, місце проживання (перебування), роботи, служби чи навчання, підстави застосування приводу, коли і куди ця особа повинна бути доставлена, кому доручається здійснення приводу. Ухвала про привід до суду передається для виконання до органу Національної поліції України за місцем провадження у справі або за місцем проживання (перебування), роботи, служби чи навчання особи, яку належить привести. Ухвала про привід до суду оголошується учаснику судового процесу, до якого застосовується привід, особою, яка її виконує. У разі неможливості здійснення приводу особа, яка виконує ухвалу про привід до суду, через керівника органу Національної поліції України негайно повертає її суду з письмовим поясненням причин невиконання [3].

Штраф. Суд може постановити ухвалу про стягнення в дохід Державного бюджету України з відповідної особи штрафу у сумі від 0,3 до трьох розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб у випадках:

1) невиконання процесуальних обов'язків, зокрема ухилення від вчинення дій, покладених судом на учасника судового процесу;

2) зловживання процесуальними правами, вчинення дій або допущення бездіяльності з метою перешкоджання судочинству;

3) неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, або неподання таких доказів без поважних причин суб'єктом владних повноважень;

4) використання під час процедури врегулювання спору за участю судді портативних, аудіо-технічних пристроїв, а також здійснення фото- і кінозйомки, відео-, звукозапису [3].

Суд може постановити ухвалу про стягнення в дохід Державного бюджету України з відповідної особи штрафу у сумі від одного до десяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб у випадках:

1) повторного чи систематичного невиконання процесуальних обов'язків;

2) неодноразового зловживання процесуальними правами;

3) повторного чи систематичного неподання витребуваних судом доказів без поважних причин або без їх повідомлення;

4) невиконання ухвали про забезпечення позову або доказів.

У випадку невиконання процесуальних обов'язків, зловживання процесуальними правами представником учасника справи суд з урахуванням конкретних обставин справи може стягнути штраф як з учасника справи, так і з його представника. Ухвалу про стягнення штрафу може бути оскаржено в апеляційному порядку до суду вищої інстанції. Оскарження такої ухвали не перешкоджає розгляду справи. Постанова суду апеляційної інстанції за результатами перегляду ухвали про накладення штрафу є

остаточною і оскарженню не підлягає. Ухвала Верховного Суду про стягнення штрафу оскарженню не підлягає.

Ухвала про стягнення штрафу є виконавчим документом та має відповідати вимогам до виконавчого документа, встановленим законом. Стягувачем за таким виконавчим документом є Державна судова адміністрація України [3].

Суд може скасувати постановлену ним ухвалу про стягнення штрафу, якщо особа, щодо якої її постановлено, виправила допущене порушення та (або) надала докази поважності причин невиконання відповідних вимог суду чи своїх процесуальних обов'язків.

Висновки. Виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок, що на сьогодні практика реалізації заходів процесуального примусу є досить обмеженою, що дає можливість говорити: по-перше, про недосконале процесуальне регулювання заходів процесуального примусу; по-друге, щодо відносної дисциплінованості суб'єктів адміністративного процесу.

Заходи процесуального примусу застосовуються судом для припинення протиправних дій або бездіяльності сторін у справі. Це особливо важливо при вирішенні публічно-правових суперечок, для яких суб'єкт владних повноважень, який апріорі наділений більшими можливостями у відносинах з приватними особами. Слід зазначити, що для ефективного здійснення заходів процесуального примусу в адміністративному судочинстві доцільно: (1) визначити чітко у КАСУ «повторність вчинення порушень процесуальних вимог» з метою розмежування застосування судом різних заходів процесуального примусу.

Список використаних джерел:

1. Адміністративне судочинство України: підручник / за заг. ред. О.М.Пасенюка. К.: Юрінком Інтер, 2009. 672 с.
2. Кузьменко В.А. Застосування заходів процесуального примусу в адміністративному судочинстві. «Правові системи». *Науково-практичний електронний фаховий журнал*. №5/6. 2015. С. 53-72.
3. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV: кодекс. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
4. Кузніченко С.О., Кашкаров О.О. Заходи процесуального примусу передбачені Кодексом адміністративного судочинства. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. Серия «Юридические науки». Том 21 (60). № 1. 2008. С. 75-81.

5. Кузьменко В.А. Застосування заходів процесуального примусу в адміністративному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Національний університет біоресурсів і природокористування України. К., 2017. 22 с.
6. Пасенюк О. М. Адміністративне судочинство України. Київ: Юрінком Інтер, 2009. С. 535–536.
7. Джафарова М. Загальна характеристика заходів процесуального примусу, які застосовуються в адміністративному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. №3. С. 143-147.
8. Кодекс адміністративного судочинства України: науково-практичний коментар / за заг. ред. А.Т. Комзюка. Київ: Прецедент: Істина, 2009. 823 с.
9. Комзюк А.Т. Адміністративний процес України: навчальний посібник / авт. кол.: Комзюк А.Т., Бевзенко В.М., Мельник Р.С. Київ: Прецедент, 2007. 531 с.
10. Джафарова М. Загальні підстави застосування заходів процесуального примусу в адміністративному судочинстві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 2. 2019. С. 81-84.
11. Назаров В.В. Примус у кримінальному провадженні: національні та міжнародні аспекти. *Форум права*. 2010. № 4. С. 660–666. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10nvtma.pdf>.
12. Мельник Р.С. Забезпечення законності застосування заходів адміністративного примусу, не пов'язаних з відповідальністю: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків: Національний університет внутрішніх справ, 2002. 19 с.

References:

1. *Administratyvne sudochynstvo Ukrainy: pidruchnyk / za zah. red. O.M.Paseniuka*. K.: Yurinkom Inter, 2009. 672 s.
2. Kuzmenko V.A. Zastosuvannia zakhodiv protsesualnoho prymusu v administratyvnomu sudochynstvi. "Pravovi systemy". Naukovo-praktychnyi elektronnyi fakhovyi zhurnal. №5/6. 2015. S. 53-72.
3. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy vid 6 lypnia 2005 roku № 2747-IV: kodeks. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
4. Kuznichenko S.O., Kashkarov O.O. Zakhody protsesualnoho prymusu peredbacheni Kodeksom administratyvnoho sudochynstva. *Uchene zapysky Tavrycheskoho natsyonalnoho unyversyteta ym. V. Y. Vernadskoho. Seryia "Iurydycheske nauky"*. Tom 21 (60). № 1. 2008. S. 75-81.
5. Kuzmenko V.A. Zastosuvannia zakhodiv protsesualnoho prymusu v administratyvnomu protsesi: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Natsionalnyi universytet bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. K., 2017. 22 s.
6. Paseniuk O. M. Administratyvne sudochynstvo Ukrainy. Kyiv: Yurinkom Inter, 2009. S. 535–536.
7. Dzhafarova M. Zahalna kharakterystyka zakhodiv protsesualnoho prymusu, yaki zastosovuiutsia v administratyvnomu sudochynstvi. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2019. №3. S. 143-147.
8. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: naukovo-praktychnyi komentar / za zah. red. A.T. Komziuka. Kyiv: Pretsedent: Istyna, 2009. 823 s.
9. Komziuk A.T. Administratyvnyi protses Ukrainy: navchalnyi posibnyk / avt. kol.: Komziuk A.T., Bevzenko V.M., Melnyk R.S. Kyiv: Pretsedent, 2007. 531 s.
10. Dzhafarova M. Zahalni pidstavy zastosuvannia zakhodiv protsesualnoho prymusu v administratyvnomu sudochynstvi. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*. № 2. 2019. S. 81-84.
11. Nazarov V.V. Prymus u kryminalnomu provadzhenni: natsionalni ta mizhnarodni aspekty. *Forum prava*. 2010. № 4. S. 660–666. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10nvtma.pdf>.
12. Melnyk R.S. Zabezpechennia zakonnosti zastosuvannia zakhodiv administratyvnoho prymusu, ne pov'iazanykh z vidpovidalnistiu: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Kharkiv: Natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2002. 19 s.